

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **“ФОРМУВАННЯ ДІЄСЛІВНОГО СЛОВНИКА
У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ
МОВЛЕННЯ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ”**

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL1-M22z
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія
Тетяна УЛЯШКЕВИЧ

Керівник:
Юлія МИХАЛЬСЬКА,
кандидат психологічних наук

Рецензент:
Олена ЧОПК,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри спеціальної
та інклюзивної освіти

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ТПМ – тяжкі порушення мовлення

ЗНМ – загальний недорозвиток мовлення

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ.....	7
1.1. Розвиток дієслівної лексики в онтогенезі.....	7
1.2. Психолого-педагогічна характеристика та особливості предикативного словника у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення.....	13
1.3. Аналіз методичних підходів щодо розвитку дієслівного словника у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення	21
Висновки до першого розділу	28
РОЗДІЛ 2. ВИВЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ.....	30
2.1. Дослідження рівня сформованості дієслівної лексики у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення.....	30
2.2. Аналіз результатів дослідження рівня сформованості дієслівного словника у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення.....	35
Висновки до другого розділу	44
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	46
3.1. Структура та зміст методики формування дієслівної лексики у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення	46
3.2. Методичні рекомендації щодо формування дієслівного словника у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення засобами ігрової діяльності	60
Висновки до третього розділу	67
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72
ДОДАТКИ	

ВСТУП

У системі початкового навчання проблема розвитку мовлення є однією з найважливіших, оскільки воно є основним засобом спілкування, передачі та засвоєння інформації, обміну почуттями і думками. У дітей з порушеннями психофізичного розвитку наявне відставання у мовленнєвому розвитку, що в умовах реалізації освітніх завдань, перешкоджає формуванню лексичної компетентності у молодших школярів. Різні аспекти цієї проблеми стали предметом наукових досліджень багатьох науковців (Н. Гаврилова, Н. Голуб, О. Мартинчук, О. Мілевська, К. Луцько, С. Соботович, М. Шеремет та ін.) Результати досліджень свідчать про обмеженість словникового запасу, неточне використання слів, дисгармонію розвитку синтаксичної і морфологічної систем та інших мовленнєвих компонентів.

Освітній процес дітей з особливими освітніми потребами має на меті забезпечити повноцінну інтеграцію дітей у суспільство, розвивати їх спроможність опановувати його цінності (моральні, інтелектуальні, естетичні тощо) та етичні норми. В цьому зв'язку великого значення надається комунікативним навичкам, серед яких вагомого значення набувають лексичні уміння, які передбачають добір та адекватне вживання слів різної семантики.

У численних психологічних, лінгвістичних та лінгводидактичних дослідженнях підкреслюється значимість предикативності мовлення, оскільки для мовленнєвої комунікації важлива правильна організація синтаксичних одиниць, у якій головна роль належить предикативній лексиці, яка представлена переважно дієсловними формами (А. Богущ, Л. Виготський, В. Виноградов, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтєв, Ю. Рібцун, М. Шеремет та ін.). Дієслова організовують у певну систему інші частини мови – відіграють важливу роль в утворенні смислових залежностей у структурі речення, тобто регулюють синтаксичні зв'язки (В. Виноградов, Г. Золотова, О. Мілевська, А. Потебня, А. Шахматов, Р. Фрумкіна та ін.).

Наявні особливості психофізичного розвитку дітей з важкими порушеннями мовлення призводять до труднощів опанування ними лексичними

компонентами мовлення, зокрема дієслівної лексики (Г. Грибань, Р. Левіна, О. Мاستюкова, О. Мілевська, Ю. Рібцун, Є. Соботович, Л. Спірова, Л. Трофіменко, Н. Чередніченко, М. Шеремет та ін.).

Не дивлячись на наявність певної кількості наукових досліджень стосовно аналізу лексичних компонентів мовлення, недостатня вивченість проблеми формування дієслівної лексики у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення зумовила вибір теми дослідження **«Формування дієслівного словника у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення засобами ігрової діяльності»**

Мета дослідження: розроблення методичного забезпечення формування дієслівної лексики у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення засобами ігрової діяльності.

Об'єкт дослідження – лексичний розвиток молодших школярів.

Предмет дослідження – методичне забезпечення формування дієслівної лексики у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення засобами ігрової діяльності.

Для реалізації мети було визначено наступні **завдання:**

1. Проаналізувати загальну та спеціальну психолого-педагогічну літературу з проблеми розвитку дієслівної лексики у дітей з типовим мовленнєвим розвитком та у дітей з тяжкими порушеннями мовлення.

2. Розробити та експериментально застосувати діагностичний комплекс для вивчення стану сформованості дієслівного словника молодших школярів.

3. Розробити методичне забезпечення формування дієслівної лексики у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення засобами ігрової діяльності.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз літератури з даної проблематики; емпіричні: спостереження за поведінкою дітей з тяжкими порушеннями мови в процесі навчальної діяльності, групових та індивідуальних занять, під час експерименту і позаурочний час; бесіда з педагогами та батьками; педагогічний експеримент, кількісний та якісний аналіз отриманих результатів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використанні розроблених методичних рекомендацій формування дієслівної лексики у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення у роботі логопедів, педагогів, вихователів спеціальних шкіл для дітей з тяжкими порушеннями мовлення, а також вчителями, логопедами закладів загальної дошкільної та середньої освіти з метою вдосконалення лексичного розвитку дітей у дієслівній ланці.

Експериментальна база дослідження: Комунальна установа «Інклюзивно-ресурсний центр» Снятинської міської ради Коломийського району Івано-Франківської області.

Апробація результатів дослідження. Основні результати кваліфікаційної роботи магістра обговорювались на науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. За результатами дослідження опубліковано наукову статтю.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота магістра включає вступ, три розділи, загальні висновки, список використаних джерел та додатки.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз літературних джерел та проведене нами експериментальне дослідження проблеми формування дієслівної лексики у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення дозволяють зробити наступні висновки:

При типовому онтогенезі накопичення та практичне використання дитиною різних мовленнєвих засобів мовлення, включення їх в активну пізнавальну діяльність та у систему активного мовленнєвого спілкування з дорослими сприяє розвитку лексичної складової мовлення.

Визначено, що мовлення дитини характеризується предикативністю, що тлумачиться як природня здатність розуміти та орієнтуватись на значення дієслів і може відобразитися у лексичних замінах назвою дії назви предмета (*пече* замість *праска*).

Семантичними особливостями дієслівної лексики виступають: позначення процесу (дії) певними часовими показниками: початок, тривалість та нетривалість, закінченість-незакінченість процесу.

Розуміння диференційних ознак різних дієслівних форм у дітей є можливим під впливом систематичного навчання, в процесі опанування знань про граматику рідної мови.

Дієслівна лексика є складовою лексичного компоненту мовлення, що повідомляє про предмет, виконуючи предикативну функцію та регулюючи смислові зв'язки у висловлюваннях. Вона є важливим компонентом для формування уявлень про синтаксичні структуру речення, а усвідомлення дітьми дієслівної семантики сприяє розвитку граматичних та смислових компонентів мовлення.

Тяжкі порушення мовлення негативно позначаються на засвоєнні лексики в цілому і, зокрема, дієслівної, формування якої відбувається значно повільніше та з деякими труднощами. Словник дітей з ТПМ представлений переважно номінативною лексикою, а дієслівна вживається обмежено та включає в основному, назви тих дій, які часто виконуються дітьми чи спостерігаються ними

у соціумі. Діти з ТПМ часто схильні до жестових або лексичних заміन дієслів, неточного вживання та неправильного розуміння їх афіксальних форм.

Дослідження рівня розвитку дієслівної лексики у молодших школярів із ТПМ має будуватися з врахуванням семантичних особливостей дієслів: синонімічності, антонімічності, багатозначності, тривалості дії, завершеності дії, позначення стану, руху тощо.

Експериментальне вивчення дієслівної лексики у молодших школярів із ТПМ, спрямоване на визначення: особливостей використання дієслова; співвіднесення його із зображенням дії; вміння добирати синоніми, антоніми і споріднені слова до дієслів; розуміння багатозначності дієслів, вміння узгоджувати дієслова роду, числа з іменником; вміння утворювати дієслова зі значенням наближення до чогось, віддалення від чогось; утворення зворотних дієслів та дієслів префіксального способу творення.

Результати проведеного дослідження показали, що показники середнього рівня коливались в залежності від типу експериментального завдання. Так, найнижчі результати було виявлено при вивченні розуміння багатозначності дієслів. У дітей виявилось несформованим розуміння того, що одна і та ж дія може бути виконана різними об'єктами. Визначено, що у діти молодшого шкільного віку з ТПМ краще розуміють та застосовують дієслова на невербальному рівні, тоді як на вербальному рівні цей показник досить низький.

Проведене нами дослідження підтвердило наукові дані стосовно особливостей розвитку дієслівної лексики в молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення, що позначатиметься на реалізації зв'язного мовлення та труднощах відтворення синтаксичної структури речень.

Ефективність логокорекційної роботи з формування дієслівної лексики у молодших школярів із ТПМ залежить від її правильної, чіткої організації, що передбачає врахування наступних особливостей:

- дієслівна лексика відображає та регулює смислові зв'язки, залежності у висловлюваннях, тому внутрішня семантика висловлювання та його семантичність визначається правильним, адекватним вживанням дієслова;

- дієвим засобом формування дієслівної лексики у дітей цієї категорії є дидактична гра, яка реалізує принцип діяльнісного підходу у корекційній роботі, відповідає віковим можливостям учнів та підтримує їх навчально-пізнавальну активність;

- засвоєння дієслівної лексики пов'язане з попередньою актуалізацією з візуальними опорами, виробленням вмінь орієнтуватись на різні відтінки дієслівної семантики, які виражаються через граматичні форми часу, виду тощо чи лексичні форми антонімії; синонімії;

- оволодіння дієслівною лексикою дітьми з ТПМ передбачає розвиток вмінь диференційовано вживати дієслова, поєднуючи однакові номінативні лексеми з різними дієслівними та однакові дієслівні з різними номінативними.

Змістове наповнення методичних прийомів формування дієслівної лексики у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення має включати систематизований за визначеними етапами та напрямками матеріал, що передбачає розширення словника дієслів; формування вмінь словозміни дієслів; формування навичок словотвору дієслів.

Запропоновані нами організаційні аспекти формування дієслівної лексики у молодших школярів із ТПМ можуть бути використані як в логопедичній роботі, так і у роботі вихователя, вчителя початкових класів тощо.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів даної проблеми. Перспективою дослідження є апробація комплексу дидактичних ігор щодо формування дієслівної лексики у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення та методичних рекомендацій щодо активізації дієслівного словника у цієї категорії дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азовська Н. В., Бережна В. В. Формування лексичної компетентності в молодших школярів із загальним недорозвитком мовлення засобами ігрової діяльності. *Таврійський вісник освіти* 2014. № 4(48). С. 4-11.
2. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). Збірник наукових праць / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Вип. IV. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори – 2006, 2014. С. 371-372, 376.
3. Бадер В.І Робота над текстом при вивченні теми «Дієслово» у третьому класі. *Початкова школа*. 1994. №2. С. 17-19.
4. Бадер В.І. Удосконалення мовленнєвого розвитку молодших школярів. *Педагогіка і психологія*. 1998. №4. С. 31-36.
5. Бих І. Мовно-мовленнєвий розвиток учнів початкових класів як необхідна умова успішного навчання. *Магістр*. 2005. Вип. 1. С. 95-98
6. Білик, К. В. Сучасні аспекти особливостей розвитку та сюжетно-рольової гри у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Педагогіка здоров'я*. Чернігів, 2019 . Вип. 1. С. 273-275.
7. Винокур А. С. Подолання мовного недорозвинення у дітей молодшого шкільного віку. Київ : Радянська школа, 1977.
8. Вихованець І.Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Либідь, 1989.
9. Гавка С.Д., Гончарюк Г.І. Ігри та цікаві вправи з української мови для учнів початкових класів. *Початкова школа*. 2014.
10. Гайдаржи, І. Д. Корекція лексико-граматичних порушень у дітей із ЗНМ засобами ігрової діяльності. *Актуальні проблеми корекційної педагогіки, психології та реабілітації*. Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. С. 30- 33.
11. Гільбух Ю.З., Пенькова О.І. Психологічні аспекти словникового розвитку молодших школярів. *Початкова школа*. 1979. №12.
12. Глущенко І.І. Критерії оцінювання стану сформованості лексичної сторони мовлення у дітей молодшого віку із ТПМ . *Наука і освіта*. 2014. №12. С. 98-103

13. Грибань Г. Психологічні передумови оволодіння лексичною семантикою молодшими школярами із ТПМ. *Теорія та практика сучасної логопедії*. Київ: Актуальна освіта, 2007. Вип. 4. С. 24–30.
14. Грибань Г.В. Дослідження особливостей оволодіння дієслівної лексикою молодшими школярами з ТВМ. *Теорія і практика сучасної логопедії*. 2005. Вип. 2. С. 47–53.
15. Гуйванюк Н.В. Типологія наукових підходів до вивчення предикації Київ.: «Мовознавство», «Академперіодика» НАН України, 2008 № 4/5. С. 55 – 63
16. Дем'яновська А.А. Формування дієслівної лексики дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Формування життєвої компетентності осіб з особливими освітніми потребами в системі позашкільної, спеціальної та інклюзивної освіти*. Харків, 2023, С. 350-354. Режим доступу: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/172f1d1f-9a1c-4945-b239-0c703600b216/content>
17. Заплатна С. М. До питання обстеження синонімічних засобів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Теорія і практика сучасної логопедії*:– Київ: Актуальна освіта, Вип. 3. 2006
18. Заплатна С. М. Особливості формування лексичної поєднуваності слів у дітей з ФФН // *Матеріали II з'їзду Товариства психологів України*. Київ, 1996. 33 с.
19. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. Логопсихологія: навчальний посібник / за ред. М.К. Шеремет. Київ: Знання, 2010. 293 с.
20. Костишин Н.В. Дієслово як частина мови: загальне значення, морфологічні ознаки. *Українська мова та література*. 2005. №36. С. 168-169.
21. Крикун М. Роль слова в розвитку зв'язного мовлення молодших школярів. *Початкова школа*. 2003. №11. С. 27 – 35.
22. Ласточкіна, О. В., Єременко, Л. П. (2019) Творчі ігри як засіб розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*. Суми : ФОП Цьома С. П., 23–27.
23. Логопедія. Підручник / За ред. М.К. Шеремет. Київ: Видавничий Дім

"Слово", 2010. – 384 с.

24. Лукач М.О. Лексико-семантична класифікація дієслів української мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2014. Вип. 46. С.106–108.

25. Марченко І. С. Спеціальна методика початкового навчання української мови. Логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників : навч. Посібник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2010. 285 с.

26. Марчук Т. Психолого-педагогічні засади вивчення рідної мови учнями початкової школи інтенсивної педагогічної корекції. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2012. Вип. ІХХ,Ч.1. С. 67-71.

27. Мілевська Змістові засади формування дієслівної лексики в дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення корекційна педагогіка Випуск 37. 2021

28. Мілевська О.П. Дослідження дієслівної семантики у молодших школярів із загальним недорозвиненням мовлення. *Materials of the XXX – the Intern. Science Conf. «Interaction of society and science: problems and prospects»*, London, England (June 15–18, 2021). p. 334–341.

29. Мілевська О.П. Особливості семантичної домінанти сприймання слова у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2020. № 15. С. 146–154.

30. Олефір О.І. Значення уроків читання у формування та корекції лексичної складової мовленнєвої діяльності в учнів 2-3 класів із ТПМ (с.392-398).
Режим доступу:
[file:///C:/Users/comfy/Downloads/znpkp_sp_2012_19\(1\)_44.pdf](file:///C:/Users/comfy/Downloads/znpkp_sp_2012_19(1)_44.pdf).

31. Пархоменко М. Методика роботи над словом, текстом на уроках читання. *Початкова школа*. 1997. №7. С. 44-48

32. Прикладна корекційна психопедагогіка: олігофренопедагогіка: Навчальний посібник. / За ред. О.В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський: ТОВ

«Друк-Сервіс», 2017. С. 370-372.

33. Рабулець О. Г., Сухарина Н. М., Широков В. А., Якименко К. М. Дієслово в лексикографічній системі: монографія. Київ : Довіра, 2004. 259 с.

34. Русанівський В.М. Дієслово – рух, дія, образ Київ: Радянська школа, 1977.

35. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. Київ : Наукова думка, 1986. 96 с.

36. Сайко, Х. Я., Шаблінська Ю. В. Особливості застосування гри в системі формування лексичної компетентності дітей молодшого шкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Молодий вчений*. 2017, №43. С. 466-470.

37. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. 160 с.

38. Соботович Є. Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. *Дефектологія*. 2003. №2. С. 2- 11.

39. Соботович Є. Ф. Порухення мовного розвитку та шляхи їх корекції: Навчально-методичний посібник. Київ: ІСДО, 1995. 204 с.

40. Соботович Є. Ф. Формування семантичної структури слова у дітей з вадами мовленнєвого розвитку. *Теорія і практика сучасної логопедії*: Київ: Актуальна освіта, 2005. Вип. 2. С. 3 – 17.

41. Соботович Є. Ф., Трофименко Л. І. Особливості засвоєння дітьми із НЗНМ узагальненого лексичного значення слова та його понятійної співвіднесеності. *Дефектологія*. 2000. №1.

42. Тарасун В.В. Концепція державного стандарту освіти учнів з порушеннями мовленнєвого розвитку. *Дефектологія*. 2000. №2. С. 2

43. Тищенко В.В. Логопедична тераностика: концепт нового напрямку діагностики та корекції мовленнєвих порушень. URL: <https://aqce.com.ua/vypusk-7-t-1-t-2/ticshenko-vv-logopedichnateranostika-koncept-novogo-naprjambu-diagnostiki-takorekcii-movlennjevih-porushen.htm>

44. Трофименко Л. І. Формування лексико-граматичної сторони

мовлення у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2004. 196 с

45. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого молодшого шкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс. 2013. 108 с.

46. Трофименко Л.І. Шляхи подолання загального недорозвитку мовлення у дітей молодшого шкільного віку : монографія. Київ, 2012. 144 с.

47. Харченко, Т. Г. (2018). Особливості ігрової діяльності у дітей з загальним недорозвиненням мовлення: погляди науковців. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*. Суми : ФОП Цьома С.П. 175-179.

48. Чепелюк Н.І. Збагачення словникового запасу учнів початкових класів дієслівними формами : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 2001. 30 с.

49. Чередніченко Н. Початковий курс навчання української мови молодших школярів із важкими порушеннями мовлення (ТПМ) : навч.-метод. посіб. (курс лекцій). Київ : Видавничий дім «Слово». 208 с.

50. Шевчук Т. Лінгводидактичні підходи до вивчення дієслова в початкових класах. *Наукові записки ТДПУ: Лінгводидактика*, 1997. №4. С. 24-27.

51. Шеремет М. К., Мартиненко І. В. Хрестоматія з логопедії : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2006. 360 с

52. Шеремет М.К. Логопедія. Підручник, третє видання, перероблене і доповнене. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. 672 с.